STUDIA Z DZIEJÓW PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO
XXVI — 2023
STUDIES IN HISTORY OF POLISH STATE AND LAW

DOI: 10.48269/2450-6095-sdpipp-26-009 e-ISSN 2450-6095; ISSN 1733-0335

Michał Nowak
mgr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
https://orcid.org/0009-0008-0463-5026

Legitymacje szlachectwa na ziemiach polskich pod zaborami

1. Wstęp; 2. Zabór austriacki; 3. Zabór rosyjski; 4. Królestwo Polskie; 5. Zabór pruski; 6. Podsumowanie.

Dziś nam szlachectwa przeczą, każą nam drabować
Papiery, i szlachectwa papierem probować.
– Jeszcze Waszeci mniejsza, zawołał Juraha,
Waszeć s pradziadów chłopów uszlachcony szlaha,
Ale ja, s kniaziów! pytać u mnie o patenta,
Kiedym został szlachcicem? sam Bóg to pamięta!
Niechaj Moskal w las idzie pytać się dębiny
Kto jéj dał patent rosnąć nad wszystkie krzewiny[1].

1

Legitymacja szlachectwa na ziemiach polskich pod zaborami stanowiła dla ówczesnej szlachty polskiej swego rodzaju novum. Instytucja urzędu heroldii nie istniała w Rzeczpospolitej, a ewentualne przypadki podważania statusu posiadanego szlachectwa rozpatrywane były w procesach sądowych[2] znanych pod nazwą „nagany szlachectwa"[3]. Postępowania te opierały się przede wszystkim na dowodach

[1] A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. 4: *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, oprac. Z.J. Nowak, Czytelnik, Warszawa 1995, księga czwarta: *Dyplomatyka i łowy*, s. 160.

[2] W.A. Semkowicz, *Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XIV i XV wieku*, Drukarnia Wł. Łozińskiego, Lwów 1899, s. 6.

[3] *Volumina Legum*, *Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*, Jozafat Ohryzko, Petersburg 1860, t. IV, s. 138.

z zeznań świadków[4], zaś karą za składanie fałszywych oświadczeń było pozbawienie zarówno szlachectwa, jak i majątku ziemskiego[5].

Sytuację szlachty na ziemiach polskich zmieniły dopiero rozbiory, które w zależności od terytorium wymusiły legitymację przynależności do stanu szlacheckiego i doprowadziły do powstania zorganizowanych spisów szlachty[6].

Poniżej skupiono się na przedstawieniu sytuacji szlachty polskiej w poszczególnych zaborach oraz omówiono sposoby prawomocnej legitymizacji przed odpowiednio powołanymi do tego instytucjami. W niektórych przypadkach procesy z nią związane były żmudne i kosztowne, wobec czego spora część szlachty z nich rezygnowała. Ponadto część tego stanu nie podjęła się legitymizacji, co wynikało z jej ugruntowanej pozycji społecznej i braku motywacji w postaci dodatkowych przywilejów[7].

W zaborze pruskim, austriackim i rosyjskim istniały urzędy odpowiedzialne za legitymacje szlachectwa – heroldie. Zasadniczym celem ich działalności w tamtym okresie było włączenie szlachty polskiej w szeregi szlachty państw zaborczych.

W zaborze pruskim legitymacja szlachectwa udzielana była przede wszystkim szlachcie posiadającej majątek ziemski. W tym przypadku przynależność do stanu szlacheckiego miała bowiem znaczenie głównie ekonomiczne, gdyż dawała dostęp do hipoteki i zwalniała z obowiązkowej długiej służby wojskowej[8]. Nie można jednocześnie zapominać, iż to właśnie w tym zaborze silne były tendencje germanizacyjne. Szlachta do procesu legitymizacyjnego podchodziła niechętnie. Jako wyraz buntu wobec działań władz pruskich wielu szlachciców przyjmowało predykat „von" przed polskim nazwiskiem – w ten sposób podkreślali przynależność klasową, jednocześnie zachowując polskie nazwisko[9].

W zaborze austriackim szlachtę podzielono na magnatów i rycerzy. Do magnatów zaliczali się potomkowie rodzin posiadających tytuły arystokratyczne lub

[4] T. Demidowicz, *Reforma szlachectwa w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2010, t. LXII, z. 2, s. 145–170.

[5] J.S. Matuszewski, *Nagana szlachectwa w Polsce w XV i XVI wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego", Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 1971, z. 77, s. 125–147.

[6] W. Nowosad, *Nagana szlachectwa jako czynnik archiwotwórczy na przykładzie archiwum rodziny Kruszyńskich z Nawry*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory" 2008, t. 2, s. 192.

[7] I. Kąkolewski, *Z problematyki badań nad własnością ziemską szlachty pruskiej w pierwszej połowie XV wieku*, „Przegląd Historyczny" 1988, t. LXXIX, z. 4, s. 625.

[8] D. Rolnik, *Postawy szlachty polskiej z terenów II zaboru pruskiego wobec władz pruskich z 1793 r.*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 278.

[9] J. Jedlicki, *Klejnot i bariery społeczne. Przeobrażenia szlachectwa polskiego w schyłkowym okresie feudalizmu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 222–223.

osoby, których przodek sprawował wysoki urząd w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Status rycerza dotyczył zaś wszystkich pozostałych, którzy dowiedli swojego szlachectwa. Legitymacje były oparte na świadectwach magnatów lub wypisach z metryk czy herbarzy. Legitymacje te miały różne cele, w tym także ekonomiczne, oraz przyczyniały się do integracji szlachty polskiej z systemem austriackim.

Na ziemiach włączonych do Cesarstwa Rosyjskiego legitymację szlachectwa przeprowadzały komisje gubernialne. Procedury legitymizacyjne miały charakter dwustopniowy i były skomplikowane na płaszczyźnie dowodowej. W początkowym okresie legitymacji szlachta często pomagała sobie nawzajem w wywodach genealogicznych (poprzez tzw. poświadczenie dowodowe). Zdobycie odpowiednich dokumentów wymaganych przez właściwe organy nie było łatwe, dochodziło do nadużyć i fałszerstw. Mimo to w kolejnych latach jeszcze zaostrzono zasady legitymizacji oraz podniesiono opłaty za składanie dokumentów. Legitymacja szlachectwa w zaborze rosyjskim charakteryzowała się chaosem i ciągłymi zmianami proceduralnymi, co przełożyło się na niską wiarygodność wpisów dokonywanych przez komisje gubernialne.

W Królestwie Polskim działała odrębna instytucja, która prowadziła postępowania mające potwierdzać przynależność do stanu szlacheckiego: utworzona w 1836 r. Heroldia Królestwa Polskiego. W porównaniu do zaboru rosyjskiego, procedury legitymizacyjne w Królestwie Polskim nie były restrykcyjne. Dla potwierdzenia szlachectwa wystarczyło przedstawić akt sprzedaży części wsi sprzed roku 1685[10]. Heroldia Królestwa Polskiego została zlikwidowana w 1861 r., zaś procesy związane z legitymacją szlachectwa wciąż były możliwe aż do zniesienia odrębności Królestwa Polskiego. W 1870 r. akta spraw z Królestwa Polskiego zostały włączone do właściwości Heroldii w Petersburgu.

2

Pod zaborem austriackim Polacy mieli obowiązek wywodu posiadanego szlachectwa[11]. Szlachta zamieszkująca te obszary została zobowiązana do udowodnienia swojej przynależności do stanu szlacheckiego niezależnie od pozycji materialnej, zajmowanych urzędów czy posiadanego majątku[12]. Proces weryfikacji stanowej w Galicji rozpoczął się w latach 70. i 80. XVIII w.[13].

[10] *Prawo o szlachectwie z dnia 25 VI/7 VII 1836 r.*, „Dziennik Powszechny" z 21 VII 1836 r., nr 204, s. 985–988.

[11] S. Górzyński, *Legitymacja szlachectwa Radziwiłłów w Galicji*, [w:] *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2017, s. 369–376.

[12] *Ibidem*.

[13] E. Rostworowski, *Ilu było w Rzeczypospolitej obywateli szlachty?*, „Kwartalnik Historyczny" 1987, R. 94, nr 3, s. 3.

Jedną z pierwszych regulacji prawnych wprowadzonych przez nowe władze w Galicji był patent z 16 października 1772 r., który zabraniał używania tytułów dygnitarskich z czasów I Rzeczypospolitej. Natomiast proces weryfikacji szlachectwa został określony w dwóch cesarskich patentach: pierwszym, wydanym przez cesarzową Marię Teresę 13 czerwca 1775 r., dotyczącym organizacji Stanów Krajowych (Landstände), oraz drugim, wydanym przez cesarza Józefa II 20 stycznia 1782 r., wprowadzającym Stany Krajowe w Galicji. W późniejszym czasie wydano kilka dodatkowych cesarskich patentów i rozporządzeń, jednak to właśnie te dwa dokumenty (z 1775 i 1782 r.) były podstawowymi aktami prawnymi regulującymi status szlachty w Galicji (oraz włączonej później do niej Bukowiny) aż do końca istnienia monarchii habsburskiej[14].

Zgodnie z prawem austriackim szlachectwo było stopniowane. Wyróżniano pięć stopni:

1. Edler
2. Ritter
3. Freiherr, Baron
4. Graf
5. Prinz, Fürst, Herzog[15].

Legitymacja obciążona była dosyć wysoką taksą – nawet do 2400 dukatów, co stanowiło w owym czasie sumę niebagatelną. W niektórych przypadkach wnioskujący mogli ubiegać się o zwolnienie z uiszczenia tej opłaty. Maria Teresa dla zdobycia poparcia możnej i wpływowej szlachty zaraz po rozbiorach dokonała zwolnień w tym zakresie w stosunku do kilku rodów, m.in. Zamoyskich, Skarbków, czy Dzieduszyckich. Mimo określonych prawem zasad przynależności do stanu szlacheckiego, monarchowie austriaccy niejednokrotnie obdarzali tytułem szlacheckim osoby, które ich nie spełniały[16].

Przeprowadzenie legitymacji w zaborze austriackim dokonywało się przed odpowiednio do tego powołaną komisją – Komisją Magnatów – z siedzibą we Lwowie. Szybko okazało się jednak, że złożona „najznakomitszych obywateli kraju"[17] komisja nie jest w stanie podołać wyznaczonym jej zadaniom. Przede wszystkim prace komisji i dostęp do niej utrudniała ograniczona komunikacja na rozległych

[14] *Ibidem*, s. 5.

[15] J. Kuczer, *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2013, s. 5.

[16] S. Kruczkowski, *Poczet Polaków wyniesionych do godności szlacheckiej przez monarchów austrjackich w czasie od roku 1773 do 1918: dalej tych osób, którym wymienieni władcy zatwierdzili dawne tytuły książęce względnie hrabiowskie lub nadali tytuły hrabiów i baronów jak niemniej tych, którym zatwierdzili staropolskie szlachectwo*, nakładem autora, Lwów 1935, s. 9.

[17] *Ibidem*.

terenach zaboru austriackiego, problemem był też ogromny napływ spraw wobec niewielkich zasobów personalnych. To wszystko doprowadziło do likwidacji Komisji Magnatów już w 1782 r. i przekazania kompetencji w zakresie legitymacji szlachty polskiej sądom ziemskim oraz grodzkim[18]. Ważność legitymacji dokonywanej przez tymi organami warunkowana była wniesieniem odpowiednich dokumentów do spisu szlachty, zwanym immatrykulacją. Po sześciu latach rząd uznał, że zadanie zostało wykonane i rozwiązał wspomniane sądy, zaś metryki szlacheckie przekazał do Collegium Statuum (Wydziału Stanów).

Metryka Szlachecka, do której dokonywano wpisów, była w Galicji instytucją działającą pod kontrolą Sejmu Postulatowego (Sejmu Stanowego Galicyjskiego, ustanowionego na mocy patentu Józefa II z 1775 r.) i prowadzoną przez Wydział Stanów, której celem było ewidencjonowanie rodzin szlacheckich. Aby korzystać z przywilejów szlacheckich, konieczne było wpisanie się do Metryki. Dla zarejestrowanej szlachty miały być dostępne wszystkie dostojeństwa koronne, w tym urzędy. Warunkiem zaś wpisu do Metryki było udowodnienie posiadania polskiego szlachectwa. Ponadto wymagane było przedstawienie wyciągu z ksiąg sądowych, w których występowały wzmianki o zainteresowanej osobie lub jej przodkach, a także informacji z herbarzy[19]. Jednym z bardzo szczegółowo opisanych procesów legitymacji szlacheckiej jest ten dotyczący rodu Radziwiłłów[20].

Prośba o wpis musiała zostać zaaprobowana przez każdoczesnego gubernatora Galicji (pełnił on jednocześnie funkcję Prezesa w Collegium Statuum[21]). Uwzględnienie prośby następowało przez jej podpisanie przez gubernatora i opatrzenie klauzulą „Ingrossetur". Legitymacja miała wartość dowodową, tylko jeśli została zatwierdzona wpisem w Metryce. Zgromadzenie odpowiednich dokumentów potrzebnych do legitymacji nastręczało nierzadko trudności. Wraz z rozwiązaniem sądów ziemskich i grodzkich, Wydział Stanów zaczął rozpatrywać przedstawiane dowody szlachectwa i na ich podstawie wydawał legitymacje, jak również

[18] R. Marcinek, K. Ślusarek, *Materiały do genealogii szlachty galicyjskiej. Część I: A–K*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica", Kraków 1996 (Szlachta w Galicji w XVIII–XIX wieku, t. 1), s. 5.

[19] S. Górzyński, *Legitymacja szlachectwa Radziwiłłów…*, *op. cit*.

[20] Akta legitymacyjne znajdujące się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, op. 3, nr 3879, k. 1–96, podanie k. 3. Cyt. za: S. Górzyński, *Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły*, „Miscellanea Historico-Archivistica" 1997, t. 7, s. 19–26.

[21] „N. Cesarz Józef II., urządzając mocą patentu w r. 1775. Stany, Sejmy i nie ustający Wydział Stanów, oznajmił najwyższą wolę swoję, aby każdoczesny Gubernator kraju otrzymywał od Sejmu indygenat, i Stanom w własności Prezesa przewodniczył" – cyt. za: *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988 [przedruk fotooffsetowy z oryginału: Lwów 1857], s. III.

dokonywał wpisu do ksiąg majestatycznych[22]. Taki stan utrzymał się do 1817 r. – wtedy to bowiem zatwierdzenie szlachectwa polskiego zostało uzależnione od uznania monarchy[23].

Warto też wspomnieć o wielkiej roli, jaką odegrał w procesie legitymizacyjnym herbarz Niesieckiego[24]. Nie sposób było się skutecznie wylegitymować bez cytatu z tejże publikacji.

3

Po pierwszym rozbiorze władze rosyjskie niemal natychmiast rozpoczęły proces legitymacji polskiej szlachty osiadłej na ziemiach włączonych do Rosji. Dowodem na to są wywody szlachectwa, które odbywały się przed sądami ziemskimi tamtejszych prowincji w latach 1773–1775. W wyniku tych procedur powstały dwa herbarze regionalne: witebski i orszański. Franciszek Piekosiński, redaktor herbarza witebskiego, podaje, że prawdopodobnie rosyjski rząd po aneksji województwa witebskiego wydał nakaz legitymacji szlachty i założenia ksiąg metrykalnych[25].

Herbarz orszański wydany został rok po wspomnianym herbarzu Franciszka Piekosińskiego. Autorem tego dokumentu jest Władysław Dowgiałło, archiwariusz Centralnego Archiwum Witebskiego. W herbarzu tym znajduje się kilka przytoczonych in extenso protokołów wywodowych. Warto zwrócić uwagę, iż protokoły te jako podstawę prawną działań legitymizacyjnych przywołują uniwersał z 14 lipca 1773 r., wydany z rozkazu Katarzyny II przez gubernatora mohylewskiego Michaiła Kachowskiego. To właśnie na jego mocy powoływano sądy ziemskie „dla słuchania szlacheckich wywodów"[26].

Jednocześnie wydawca herbarza Dowgiałło podkreślał w przedmowie, iż nie udało mu się dotrzeć do samego uniwersału. Tym samym nie był on w stanie poddać osądowi, na ile wywody rodzin zarejestrowanych w herbarzu były spójne z wymaganiami w nim ustanowionymi.

21 kwietnia 1785 r. uchwalony został akt prawny znany jako Gramota („hramota") Katarzyny II o szlachectwie, nazywany też magna charta libertatum[27] szlachty

[22] R. Marcinek, K. Ślusarek, *op. cit.*, s. 4.

[23] Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Czołowskiego, sygn. 463, k. 133.

[24] K. Niesiecki, *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*, wyd. J.N. Bobrowicz, Breitkopf i Haertel, Lipsk 1839–1845.

[25] T. Perkowski, *Legitymacja szlachty polskiej w prowincjach zabranych przez Rosję*, „Miesięcznik Heraldyczny" 1938, t. 17, nr 5, s. 69–76, https://lyczkowski.net/pl/artykul/legitymacja-szlachty [dostęp: 10.10.2023].

[26] *Ibidem*.

[27] *Ibidem*.

rosyjskiej. Data jego wydania – pomiędzy pierwszym a drugim rozbiorem – nie pozostaje bez znaczenia. Legitymacja szlachty na terenie Rosji wiązała się z nadaniem jej szerokich przywilejów, a także obdarzeniem tego stanu samorządem. W związku z tym konieczne było dokładne określenie kryteriów formalnych szlachectwa i bardzo ścisłe wyodrębnienie go od pozostałych stanów. Na mocy wspomnianej „hramoty", aby otrzymać przywileje i wolności szlacheckie, należało wpisać się do genealogicznej księgi szlachty. Księgi takie funkcjonowały w każdej guberni. Dokonanie wpisu warunkowane było przedstawieniem dowodu pochodzenia szlacheckiego przed deputacją wywodową w danej guberni. W skład wspomnianej deputacji wchodził gubernialny marszałek szlachty oraz grono deputatów. Ci ostatni pochodzili z wyboru – po jednym z powiatu. Ich zadanie sprowadzało się do ułożenia i prowadzenia ksiąg szlacheckich składających się z sześciu części[28].

Część pierwsza zawierała imiona potomków osób określanych jako nobilitowani przez monarchów rosyjskich lub zagranicznych. Tutaj wpisywano także rodziny, które mogły przedstawić dowody szlachectwa do stu lat wstecz od daty wydania Gramoty[29].

Część druga to z kolei wpis szlachty wojennej, czyli osób, które nabyły szlachectwo poprzez uzyskanie stopnia oficerskiego w ramach rosyjskiej służby wojskowej. Dotyczyło to także ich potomków. Nadanie szlachectwa tą drogą możliwe było na mocy ukazu Piotra Wielkiego z 16 stycznia 1721 r.

Część trzecią stanowiły imiona szlachty tzw. ostatniej klasy[30]. Pojęcie to odnosiło się do Tabeli rang Piotra Wielkiego, w której wpisano odpowiednie rangi w rosyjskiej służbie państwowej[31]. Tabela ta powstała 24 stycznia 1722 r. i zawierała 14 rang. Nabycie szlachectwa w tym przypadku odnosiło się albo bezpośrednio do osób pełniących te urzędy, albo do ich potomków (dotyczyło to osób, które awansowały co najmniej do rangi ósmej).

Część czwarta odnosiła się do „wszystkich familii zagranicznych". To w tym miejscu wpisywano rodziny szlacheckie, które na terytorium Rosji przybyły z obcych krajów.

Część piąta zatytułowana była „Imiona tytułami dystyngujące się". Sformułowanie to odnosiło się do rodzin, które obdarzone zostały tytułami książęcymi, hrabiowskimi i baronowskimi[32].

---

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*.

[31] Табель о рангах всех чинов воинских, статских и придворных, http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/tabel.htm, załącznik nr 1 [dostęp: 10.10.2023].

[32] T. Perkowski, *op. cit.*

Szósta część księgi odnosiła się do wspominanego już pojęcia „starożytnych imion szlacheckich". Tak jak wyjaśniono powyżej – była to szlachta mogąca przedstawić dowody szlachectwa na co najmniej sto lat wstecz[33].

Rozróżnienie między szlachtą rodową a tą, która nabyła prawa szlacheckie poprzez osiągnięcie stopnia oficerskiego lub urzędniczej rangi, była ustępstwem na rzecz starych rosyjskich rodów bojarskich. Ustępstwo to miało jednak niewielkie znaczenie w praktyce, ponieważ nie wprowadzało żadnych istotnych różnic prawnych między tymi dwoma grupami. Nie naruszało też podstawowej zasady, na której opierała się instytucja szlachectwa w Rosji – bardziej związana z pojęciem służby państwowej niż pochodzeniem rodowym[34].

Wspomniana wyżej Gramota z 1785 r. dopuszczała różnorodne dowody pochodzenia szlacheckiego, co oznaczało, że osoby dążące do uzyskania statusu szlachty miały większą swobodę w przedstawianiu dowodów na swoje szlacheckie pochodzenie[35]. Przepisy dozwalały nie tylko na konkretne dowody z katalogu zamkniętego, ale też pozostawiały swobodę – „byle udowodnić właściwie".

W przypadku uznania przedstawionych dowodów za wystarczające, gubernialne deputacje wywodowe, zwykle przez jednomyślność lub większość dwóch trzecich głosów, wpisywały osoby ubiegające się o uznanie za szlachtę do odpowiedniej części księgi genealogicznej. Następnie wystawiały „hramoty" – patenty potwierdzające wpis do genealogicznej księgi szlachty.

Oprócz wydawania patentów, które były wystawiane wyłącznie w języku rosyjskim, gubernialne deputacje wywodowe w polskich guberniach w Rosji wydawały także probantom (osobom ubiegającym się o szlachectwo) wykresy genealogiczne z ich herbami. Dyplomy te były podpisane przez marszałka szlachty oraz deputatów powiatowych i stanowiły dodatkowy dokument potwierdzający status szlachecki danej osoby. Warto zaznaczyć, że odmowna decyzja gubernialnej deputacji wywodowej w sprawie uznania szlacheckiego pochodzenia nie była ostateczna. W przypadku odmowy przysługiwało bowiem probantom prawo odwołania się do Heroldii w Petersburgu.

Analiza działań władz zaborczych tego okresu nie wskazuje na chęć celowego zmniejszenia liczby szlachty polskiej poprzez utrudnianie procesu legitymizacji. Wręcz przeciwnie, istnieją dowody na to, że władze zaborcze zachęcały do legitymowania się. Deputacje gubernialne swoje działania na terenach włączonych do Cesarstwa rozpoczęły dopiero pod koniec rządów Katarzyny II. Co więcej, brak było terminów dla postępowań wywodowych, stąd czynności podejmowane przez

[33] *Ibidem*.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*.

te organy postępowały wyjątkowo wolno. Na procesie legitymizacyjnym najbardziej zależało szlachcie zamożniejszej, która zdawała sobie sprawę z korzyści, jakie przyniesie jej formalne przypisanie do stanu szlacheckiego.

W 1795 r. na tron rosyjski wstąpił Paweł I, który częściowo uchylił Gramotę Katarzyny II, co spowodowało znaczne zahamowanie prac gubernialnych zgromadzeń szlacheckich. 4 grudnia 1796 r. wydany został ukaz, który w ogóle pozbawił je dotychczasowych kompetencji i nakazał przekazywanie wszelkich rezolucji do Heroldii w Petersburgu. Nie oznacza to jednak końca procesu legitymizacyjnego szlachty polskiej na ziemiach rosyjskich. Wręcz przeciwnie, dopiero po 1800 r. mówić można o wielkim procesie legitymacyjnym, który nastąpił pod rządami Aleksandra I. To wtedy bowiem doszło do wydania manifestu z 2 kwietnia 1801 r., który przywrócił przywileje szlacheckie nadane za Katarzyny II.

Polityka Aleksandra I wobec szlachty kontynuowana była przez Mikołaja I. To on wydał ukaz z 19 października 1831 r. o rozgatunkowaniu szlachty w guberniach zachodnich i urządzeniu tego rodzaju ludzi[36].

4

W Królestwie Polskim dowody szlachectwa określało wydane ukazem cesarskim Prawo o szlachectwie z dnia 25 czerwca (7 lipca) 1836 r. (dalej: PoS). Prawo to opierało się na analogicznej ustawie, która obowiązywała w Cesarstwie Rosyjskim od maja 1832 r.[37]. Intencją prawodawcy było przywrócenie praw szlachcie rodowej, jak również umożliwienie nabycia szlachectwa osobom, które zasłużyły się w administracji lub wojsku[38].

PoS wyróżniało dwa rodzaje dowodów szlachectwa, za kryterium przyjmując czas jego nabycia[39] – punktem granicznym była data ogłoszenia PoS[40]. W ten sposób określono, że osoby, które nabyły szlachectwo przed ogłoszeniem PoS, jako dowód na tę okoliczność mogą powołać (zgodnie z art. 17 PoS)[41]:

---

[36] M. Butkiewicz, *Metryki parafialne jako dokument legitymacyjny szlachty polskiej*, „Roczniki Humanistyczne" 1987, t. 35, z. 2, s. 401.

[37] E. Sęczys, *Legitymacje szlachty Królestwa Polskiego*, [w:] *Heroldia Królestwa Polskiego. Katalog wystawy dokumentów ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, red. S. Górzyński, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001, s. 16.

[38] T. Demidowicz, *op. cit*.

[39] *Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa*, Drukarnia Stanisława Strąbskiego, Warszawa 1851, s. II.

[40] T. Demidowicz, *op. cit*.

[41] *Spis szlachty Królestwa Polskiego…*, *op. cit.*, s. II.

a) dyplom panującego lub konstytucje sejmowe (nadające szlachectwo lub herb). Dokumenty tego rodzaju, zgodnie z uregulowaniami PoS musiały być przedstawione w oryginale. Dopuszczalne było przedstawienie kopii, ale tylko pochodzącej z określonych źródeł. Prawo wymieniało w tym zakresie: akta Metryki Koronnej i Litewskiej, Volumina Legum, Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego[42];
b) dokumenty stwierdzające posiadanie tytułu księcia, hrabiego lub barona. W tym przypadku warunkiem ich uznania było rozpatrzenie prawa do ich używania. Ponadto osoba, która się tym tytułem legitymowała (ewentualnie jej przodek), musiała być wymieniona na zatwierdzonej liście z 1824 r.[43];
c) dokumenty stwierdzające pełnienie stanowiska dygnitarza koronnego, członka Senatu lub Izby Poselskiej, sprawowania poselstwa przy zagranicznych dworach. Dotyczyło to osoby legitymującej się lub jej przodka („ojciec, dziad lub pradziad"[44]);
d) dokument stwierdzający, że osoba została odznaczona Orderem św. Stanisława przed rokiem 1795 lub Orderem Orła Białego I klasy do września 1829. Podobnie jak w przypadku szlachectwa na podstawie pełnienia stanowisk urzędniczych wymienionych w pkt c), tak i tutaj odznaczenia mogły dotyczyć przodków – „ojca, dziadka lub pradziada". Udowodnienie otrzymania wskazanych orderów dokonywało się poprzez przedstawienie oryginalnego patentu albo świadectwa z metryki Koronnej lub Litewskiej. Podstawę stanowić mogły również akta Sekretariatu Stanu Królestwa Polskiego lub Kapituły Rosyjskich Cesarsko-Królewskich Orderów[45];
e) dokumenty stwierdzające posiadanie wsi na zasadzie „zupełnego prawa własności". Posiadanie powinno mieć charakter osobisty albo dotyczyć przodków. Odnosiło się do jednej, całej wsi. Dowodem na tę formę własności były akty kupna wsi (ewentualnie jej sprzedaży, cesji, darowizny). Wystarczający dokument w tym zakresie stanowić mógł również dekret zajazdowy[46], akt działów familijnych lub wyciąg z hipoteki pruskiej. W przypadku tego ostatniego dokumentu ważne było, by uwierzytelniał on wcześniejsze formy posiadania[47]. W PoS podkreślano, że w przypadku rozbieżności pomiędzy dowodami

[42] *Ibidem*, s. III.
[43] *Ibidem*.
[44] *Ibidem*, s. V.
[45] *Ibidem*.
[46] *Ibidem*, s. VI.
[47] *Ibidem*, s. VII.

w postaci dokumentów, należy dowodzić na korzyść osoby chcącej otrzymać legitymację[48];

f) dowód, że osoba posiadała stopień oficera polskiego (od kapitana w górę) i od 1815 r. wchodziła w skład byłych wojsk Królestwa Polskiego. Przy czym zastrzegano, iż uczestnictwo w rokoszu wykluczało możliwość otrzymania potwierdzenia szlachectwa[49]. Jako dowód w tym zakresie przedstawić należało patent na stopień, a w pozostałych przypadkach – świadectwo Zarządzającego Wydziałami po b. Komisji Rządowej Wojny. To samo dotyczyło potomków wskazanych w pkt. f) osób;

Zgodnie z PoS można było ubiegać się o szlachectwo dziedziczne lub osobiste[50]. Obie te formy dotyczyły osób nienależących do stanu szlacheckiego i zasłużonych w administracji lub wojsku. Szlachectwo dziedziczne otrzymać mogli wojskowi w służbie czynnej w stopniu oficerskim, jak również urzędnicy sprawujący urząd cywilny od IV klasy wzwyż[51]. Z kolei o szlachectwo osobiste ubiegać mogły się osoby, które legitymowały się jako wojskowi w stopniu oficerskim w chwili zwolnienia ze służby. Możliwość ubiegania się o ten rodzaj szlachectwa posiadali także urzędnicy państwowi od X klasy wzwyż[52]. Co ciekawe, PoS pozwalało także na uzyskanie każdego rodzaju szlachectwa, niezależnie od pełnionego stanowiska czy legitymacji, na zasadzie tzw. łaski najwyższej (decyzji cara)[53].

W większości przypadków legitymacja szlachectwa następowała na podstawie dokumentów dotyczących przodków wnioskującego. W związku z tym należało przedstawić dowody potwierdzające pochodzenie od danej osoby[54].

Dowodem pochodzenia, który odnosił się do osób urodzonych przed ogłoszeniem PoS, były:

a) transakcje i inne akta urzędowe, jeśli w ich komparycji zamieszczono – zgodnie z dawnymi zwyczajami – czyim synem jest wnioskodawca (w niektórych przypadkach podawano również czyim jest wnukiem). Powinny być one przedstawione w formie przepisanej prawem, zalegalizowane przez władze kraju, z którego pochodzą.
b) metryki chrztu wydane z ksiąg kościelnych. Do ich legalizacji wystarczające było potwierdzenie konsystorza duchownego, Rządu Gubernialnego bądź Trybunału Cywilnego.

---

48 *Ibidem*, s. VIII.

49 *Ibidem*, s. VII.

50 E. Sęczys, *Legitymacje szlachty Królestwa Polskiego*, *op. cit.*, s. 16.

51 *Ibidem*.

52 *Ibidem*, s. 17.

53 *Ibidem*, s. 18.

54 *Ibidem*, s. 9.

Po wejściu w życie Kodeksu cywilnego dowodem pochodzenia były akta urodzeń. Gdyby taki dokument nie mógł być przedstawiony albo nie istniał, należało przedstawić wywody rodu sporządzone we właściwym Sądzie Pokoju przy obecności świadków pod przysięgą. Legalizacja wymienionych dokumentów następowała przez władze sądowe lub w ostateczności Prezesa Trybunału Cywilnego.

W niektórych przypadkach pojawiała się potrzeba przedstawienia dodatkowych dokumentów służących potwierdzeniu posiadania szlachectwa. Przede wszystkim legitymujący miał udowodnić, że zamieszkuje w Królestwie Polskim i nie dotyczą go przypadki utraty szlachectwa.

Okoliczność bycia mieszkańcem Królestwa Polskiego udowodnić można było poprzez świadectwo władzy miejscowej. W zależności jednak od tego, gdzie osoba zamieszkiwała, inna władza miejscowa mogła je zatwierdzić. Jeśli chodzi o osoby zamieszkujące w Warszawie, świadectwo tego typu wystawiał oberpolicmajster warszawski. Natomiast jeśli chodzi o gubernie, należało się zwrócić do naczelników powiatowych. W świadectwie powinny się znaleźć informacje o zapisie w księdze stałej ludności Królestwa oraz potwierdzenie znajdowania się w kraju (lub poza jego granicami, ale w charakterze poddanego Królestwa). Osoby pełnoletnie powinny ponadto dokonać przysięgi wierności tronowi – wzmianka o tym znajdować się musiała we wspomnianym świadectwie, ewentualnie wydawano świadectwo dodatkowe na tę tylko okoliczność. Dokument taki sporządzała władza, przed którą przysięga została dokonana.

Jeżeli zaś chodzi o dowód w przypadkach utraty szlachectwa, wystarczające było w tym względzie świadectwo: Sądu Policji Poprawczej właściwego wydziału lub Sądu Kryminalnego właściwej guberni.

Wszystkie dokumenty w celu potwierdzenia szlachectwa składało się do Heroldii w Petersburgu w formie papierowej (papier stemplowy). Do wniosku należało uiścić odpowiednią opłatę.

Heroldia Królestwa Polskiego (dalej: Heroldia) została utworzona przy II Radzie Stanu Królestwa Polskiego na podstawie ukazu cesarskiego z 25 czerwca (7 lipca) 1836 r. oraz artykułów 51–55 PoS. Jej celem było uregulowanie stanu szlacheckiego, przywrócenie szlachcie rodowej jej praw (utrzymanych do 1807 r., kiedy to nastąpiło zrównanie stanów) oraz umożliwienie uzyskania tytułu szlacheckiego osobom zasłużonym w wojsku i administracji. Prawo to opierało się na analogicznej ustawie obowiązującej w Cesarstwie Rosyjskim od maja 1832 r. i wprowadzało w Królestwie Polskim rosyjską procedurę „nabycia szlachectwa z mocy prawa"[55].

[55] E. Sęczys, *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000, s. 10.

Heroldia rozpatrywała wnioski o zatwierdzenie lub przyznanie tytułów szlacheckich. Ponadto tytuły szlacheckie już posiadane mogły być zabezpieczone na podstawie dokumentów potwierdzających, że przodek w linii męskiej przed 1775 r. posiadał wieś lub pełnił ważne funkcje polityczne bądź był odznaczony orderem[56].

Instytucja składała się z Wydziału Stałego i kilku tymczasowych sekcji. Wydział Stały odpowiadał za wydawanie świadectw na zatwierdzone dowody szlacheckie, sporządzanie dyplomów, prowadzenie ksiąg szlachty oraz opracowanie herbarza. Sekcje rozpatrywały dowody szlachectwa dziedzicznego, przygotowywały dyplomy, opiniowały wnioski o przyznanie szlachectwa osobistego oraz dbały o porządek kancelaryjny[57].

Z czasem w PoS wprowadzono zmiany, liberalizując kryteria legitymacyjne. W 1839 r. postanowieniem cesarskim rozszerzono je o możliwość udowodnienia posiadania wsi przed 1795 r. lub piastowania urzędu ziemskiego.

W 1861 r. Heroldia została zlikwidowana, a jej kompetencje przejęła III Rada Stanu Królestwa Polskiego. Heroldia w ciągu 25 lat swojej działalności wylegitymowała około 5300 rodzin szlacheckich. Opublikowała drukiem *Spis szlachty Królestwa Polskiego* oraz *Herbarz rodzin szlacheckich Królestwa Polskiego*[58], zawierający wykaz herbów i podział na rodziny posiadające tytuły honorowe oraz rodziny szlacheckie przed i po ogłoszeniu Prawa o szlachectwie[59]. Autorem tego dzieła był współtwórca ustawy o szlachectwie, Nikołaj Iwanowicz Pawliszczew.

Po likwidacji III Rady Stanu w 1867 r., zatwierdzanie tytułów szlacheckich przekazano Departamentowi Heroldii Rządzącego Senatu w Petersburgu na podstawie ukazu cesarskiego z 27 lutego (11 marca) 1870 r.

Wspomnieć trzeba, że w założeniu prawodawcy weryfikacja szlachty w przypadku Królestwa Polskiego trwać miała dwa lata[60] – cały proces zakończono jednak dopiero po dwudziestu pięciu latach[61]. Co więcej, w wyniku działań Heroldii „nowe" szlachectwo uzyskało jedynie 747 osób (połowa z nich otrzymała szla-

---

[56] *Spis szlachty wylegitymowanej w guberniach grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, smoleńskiej i witebskiej*, oprac. S. Dumin, S. Górzyński, Fundacja im. Ciechanowieckich, Warszawa 1992, s. 3.

[57] I. Terlecki, *Heroldia i porządek otrzymywania od niej utwierdzenia szlachectwa*, Drukarnia Karola Kraja, Petersburg 1832, s. 5.

[58] N.I. Pawliszczew, *Herbarz rodzin szlacheckich Królestwa Polskiego najwyżej zatwierdzony*, Warszawa 1853.

[59] *Ibidem*, s. 6.

[60] J. Jedlicki, *Klejnot…*, *op. cit.*, s. 342.

[61] Idem, *Szlachta*, [w:] *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815–1864*, red. W. Kula, J. Leskiewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 44.

chectwo jedynie osobiste). Z kolei ponad 17 tysięcy szlachty potwierdziło swój stan. Nie wszyscy jednak przedstawiciele szlachty byli zainteresowani tym procesem. Dla dokonania wpisu potrzebne były bowiem odpowiednie dokumenty, które szczegółowo omówiono wyżej. Czasami jednak ich zdobycie wiązało się z dodatkowymi kosztami, których nie chciano ponosić. O tym, jak bardzo żmudny i problematyczny – ze względu na ograniczenia dokumentowe – był to proces, świadczyć może to, iż do fałszerstw przed Heroldią dochodziło nie tylko w przypadkach nieposiadania szlachectwa, ale również w przypadku gdy szlachcic nie był w stanie uzyskać odpowiednich dokumentów. Z drugiej strony istniała cała rzesza szlachty w ogóle niezainteresowana uzyskaniem potwierdzenia przynależności do stanu szlacheckiego. Należała do niej przede wszystkim ziemiańska arystokracja, która miała dobrze ugruntowaną pozycję społeczną i nie widziała w przechodzeniu całej procedury żadnego sensu. Dotyczyło to również części szlachty osiadłej, nieufnej wobec obcej biurokracji. Poza pracami legitymizacyjnymi znalazła się także cała rzesza drobnej szlachty, której nie było stać na przeprowadzenie postępowania przed Heroldią i która nie widziała w potwierdzeniu szlachectwa większej korzyści.

5

W zaborze pruskim status przynależności szlacheckiej miał mniejsze znaczenie niż w pozostałych zaborach. Pruskie władze dążyły do germanizacji polskiego społeczeństwa, w związku z czym legitymacje szlacheckie miały ograniczone znaczenie i były bardziej dokumentami informacyjnymi niż prawnymi dokumentami potwierdzającymi status urodzenia.

Legitymacje szlacheckie w zaborze pruskim różniły się wyglądem i zawartością w zależności od okresu i lokalnej administracji. Mogły być wydawane przez różne instytucje, takie jak starostwa, władze miejskie czy gubernialne. W niektórych przypadkach zawierały informacje o przodkach, rodzinie i posiadanych dobrach. Bywały także ozdobione herbem rodowym lub innymi elementami graficznymi.

Należy pamiętać, że pruskie władze często wprowadzały zmiany w polityce wobec polskiej szlachty. Po powstaniu styczniowym zintensyfikowano także działania mające na celu osłabienie polskiej kultury i tożsamości. To mogło wpłynąć na dalsze ograniczenie znaczenia legitymacji szlacheckich oraz szlachectwa jako takiego.

Legitymacje szlacheckie w zaborze pruskim były więc dokumentami o zróżnicowanym charakterze i zawartości, często nieposiadającymi oficjalnego uznania.

W zaborze pruskim nie istniała prowincjonalna władza administracyjna zajmująca się legitymacjami szlacheckimi. Wszelkie sprawy z tym związane skupione

były w Berlinie. Do roku 1848 nadzór nad nimi sprawowało Ministerium Domu Królewskiego, a następnie, do roku 1854, Ministerstwa Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych. Od roku 1854 ponownie były one w gestii wspomnianego Ministerium. W roku 1855 utworzono specjalnie do tego celu Królewsko-Pruski Urząd Heroldyjny (Heroldsamt) w Berlinie, będący wydziałem Ministerium. Odpowiadał on za wszystkie sprawy związane z legitymacjami szlachectwa[62].

Wydawane przez Urząd Heroldyjny świadectwa filiacji nie zawsze były rzetelne i precyzyjne, wbrew powszechnemu mniemaniu o rzetelności pruskiej biurokracji. W pracach urzędu można było zauważyć brak odpowiedniego krytycyzmu naukowego jego pracowników.

Nie został ogłoszony oficjalny spis osób wylegitymowanych przez Heroldsamt. Publikowany przez tę instytucję *Handbuch des Preussischen Adels* (2 tomy, Berlin 1892–1893) zawiera pewną liczbę rodzin o polskim pochodzeniu, ale są to głównie rodziny już całkowicie zgermanizowane[63].

6

Analiza procesu legitymacji szlachectwa na ziemiach polskich pod zaborami prowadzi do wniosku, iż był on mocno zróżnicowany w zależności od polityki państw zaborczych.

Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że jeden z głównych powodów legitymacji stanowiły przywileje, które z przynależnością do stanu szlacheckiego ówcześnie wiązano. Zyskiwano je zarówno na płaszczyźnie wojskowej (krótszy czas zaciągu albo skrócenie już odbywanej służby), edukacyjnej (preferencyjny dostęp do szkół średnich i wyższych w Królestwie Polskim), jak i karnej (wolność od kar cielesnych, zakaz zakuwania w kajdany w czasie śledztwa). Z przynależnością do stanu szlacheckiego wiązała się również lepsza pozycja na rynku pracy – szybszy awans i możliwości zatrudnienia w urzędach. Potwierdzenie szlachectwa nie było procedurą łatwą – częstokroć żmudną i kosztowną – mimo to podejmowały ją kolejne rodziny[64].

W przypadku byłej Galicji Metryka Szlachecka miała służyć jako oficjalny rejestr szlachty, umożliwiający śledzenie jej genealogii i udokumentowanie statusu szlacheckiego. Warto zaznaczyć, że brak jednoznacznego punktu odniesienia dotyczącego liczby szlachty w Rzeczypospolitej uniemożliwia określenie proporcji szlachty wylegitymowanej i tej, która utraciła prawo do przynależności do tego

[62] T. Perkowski, *op. cit.*

[63] *Ibidem*.

[64] E. Sęczys, *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim…*, *op. cit.*, s. 24.

stanu w wyniku działań weryfikacyjnych[65] bądź nie poddała się procedurze legitymizacyjnej. Biorąc pod uwagę, że szlachta w Rzeczpospolitej stanowiła około 8% ogółu ludności, proces legitymizacji objął zaledwie niewielką jej część[66].

Jak już wyżej wskazano, na terytorium każdego zaboru legitymacje szlachectwa były związane z polityką zaborców i miały na celu kontrolę nad polską szlachtą oraz jej integrację z systemami społecznymi i politycznymi państw zaborczych. Pierwotnym celem legitymacji w Królestwie Polskim była chęć stworzenia niezbyt licznej grupy społecznej popierającej władze zaborcze. Ostatecznie proces ten objął kilkadziesiąt tysięcy osób i znacznie przekroczył założone cele.

Bibliografia

Akty prawne

Prawo o szlachectwie w Królestwie Polskim z 25 VI/7 VII 1836 r., Dziennik Praw Królestwa Polskiego [z 1836 r.], t. 19, nr 67, s. 187–289.

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Czołowskiego, sygn. 463, k. 133.

Źródła drukowane

Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa, Warszawa, Drukarnia Stanisława Strąbskiego, 1851.

Spis szlachty wylegitymowanej w guberniach grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, smoleńskiej i witebskiej, oprac. S. Dumin, S. Górzyński, Fundacja im. Ciechanowieckich, Warszawa 1992.

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego, Jozafat Ohryzko, t. IV, Petersburg 1860.

Literatura

Butkiewicz M., *Metryki parafialne jako dokument legitymacyjny szlachty polskiej*, „Roczniki Humanistyczne" 1987, t. XXXV, z. 2, s. 401–407.

Demidowicz T., *Reforma szlachectwa w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2010, t. LXII, z. 2, s. 145–170.

Dziadulewicz S., *Jak się legitymowano ze szlachectwa przed b. Heroldyą Królestwa Polskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny" 1914, t. 7, s. 31–33.

Górzyński S., *Legitymacja szlachectwa Radziwiłłów w Galicji*, [w:] *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2017, s. 369–376.

[65] S. Górzyński, *Legitymacja szlachectwa Radziwiłłów…*, s. 371.

[66] S. Dziadulewicz, *Jak się legitymowano ze szlachectwa przed b. Heroldyą Królestwa Polskiego*, „Miesięcznik Heraldyczny" 1914, t. 7, s. 31–33.

Górzyński S., *Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły*, „Miscellanea Historico-Archivistica" 1997, t. 7, s. 19–26.

Jedlicki J., *Klejnot i bariery społeczne. Przeobrażenia szlachectwa polskiego w schyłkowym okresie feudalizmu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968.

Jedlicki J., *Szlachta*, [w:] *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815–1864*, red. W. Kula, J. Leskiewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 27–56.

Kąkolewski I., *Z problematyki badań nad własnością ziemską szlachty pruskiej w pierwszej połowie XV wieku*, „Przegląd Historyczny" 1988, t. LXXIX, z. 4, s. 625–657.

Kruczkowski S., *Poczet Polaków wyniesionych do godności szlacheckiej przez monarchów austrjackich w czasie od roku 1773 do 1918: dalej tych osób, którym wymienieni władcy zatwierdzili dawne tytuły książęce względnie hrabiowskie lub nadali tytuły hrabiów i baronów jak niemniej tych, którym zatwierdzili staropolskie szlachectwo*, nakładem autora, Lwów 1935.

Kuczer J., *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*, Zielona Góra 2013.

Marcinek R., Ślusarek K., *Materiały do genealogii szlachty galicyjskiej. Część I: A–K*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica", Kraków 1996 (Szlachta w Galicji w XVIII–XIX wieku, t. 1).

Matuszewski J.S., *Nagana szlachectwa w Polsce w XV i XVI wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego", Seria I, Nauki Humanistyczno-Społeczne, 1971, z. 77, s. 125–147.

Niesiecki K., *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*, wyd. J.N. Bobrowicz, Breitkopf i Haertel, Lipsk 1839–1845.

Nowosad W., *Nagana szlachectwa jako czynnik archiwotwórczy na przykładzie archiwum rodziny Kruszyńskich z Nawry*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory" 2008, t. 2, s. 191–2017.

Pawliszczew N.I., *Herbarz rodzin szlacheckich Królestwa Polskiego najwyżej zatwierdzony*, Warszawa 1853.

Perkowski T., *Legitymacje szlachty polskiej w prowincjach zabranych przez Rosję*, „Miesięcznik Heraldyczny" 1938, t. 17, s. 69–76, https://lyczkowski.net/pl/artykul/legitymacja-szlachty [dostęp: 10.10.2023].

Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1988 [przedruk fotooffsetowy z oryginału: Lwów 1857].

Rolnik D., *Postawy szlachty polskiej z terenów II zaboru pruskiego wobec władz pruskich z 1793 r.*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. I. Panic, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2001, s. 278–288.

Rostworowski E., *Ilu było w Rzeczypospolitej obywateli szlachty?*, „Kwartalnik Historyczny" 1987, R. 94, nr 3, s. 3–40.

Semkowicz W.A., *Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XIV i XV wieku*, Drukarnia Wł. Łozińskiego, Lwów 1899.

Sęczys E., *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000.

Sęczys E., *Legitymacje szlachty Królestwa Polskiego*, [w:] *Heroldia Królestwa Polskiego. Katalog wystawy dokumentów ze zbiorów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu*, red. S. Górzyński, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001, s. 16–24.

Terlecki I., *Heroldia i porządek otrzymywania od niej utwierdzenia szlachectwa*, Drukarnia Karola Kraja, Petersburg 1832.

Michał Nowak
mgr, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
https://orcid.org/0009-0008-0463-5026

Legitymacje szlachectwa na ziemiach polskich pod zaborami

Artykuł omawia procedury legitymizacji szlachectwa na ziemiach polskich w zaborach: austriackim, pruskim i rosyjskim. W Rzeczpospolitej procesy legitymizacji opierały się na sądowych „naganach szlachectwa", w których głównym dowodem były zeznania świadków. Po rozbiorach Polski procedury zostały sformalizowane, a w poszczególnych zaborach utworzono urzędy heroldii. W zaborze pruskim legitymacja szlachectwa miała głównie charakter ekonomiczny: umożliwiała dostęp do hipoteki i zwolnienie z długiej służby wojskowej. Mimo to proces był niechętnie przyjmowany przez szlachtę ze względu na silne tendencje germanizacyjne. W zaborze austriackim szlachta była dzielona na magnatów i rycerzy, a legitymacje miały na celu integrację z systemem austriackim. W zaborze rosyjskim procedury były najbardziej chaotyczne i skomplikowane, co prowadziło do licznych fałszerstw. W Królestwie Polskim działała Heroldia, która od 1836 r. prowadziła postępowania potwierdzające przynależność do stanu szlacheckiego. Procesy te były mniej restrykcyjne niż w zaborze rosyjskim, a szlachta mogła legitymować się do 1861 r., kiedy to Heroldia Królestwa Polskiego została zlikwidowana.

Słowa kluczowe: szlachta polska, zabory, legitymacja szlachectwa, Galicja, Królestwo Polskie, Księstwo Warszawskie, Heroldia Królestwa Polskiego, zabór pruski

Michał Nowak
MA, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University
https://orcid.org/0009-0008-0463-5026

Noble legitimization in Polish lands under partition

The article discusses the procedures for legitimizing nobility in Polish lands under the Austrian, Prussian, and Russian partitions. In the Polish-Lithuanian Commonwealth, the processes of legitimization were based on court "noble reputation trials," where the

primary evidence consisted of witness testimonies. After the partitions of Poland, these procedures were formalized, and heraldic offices were established in each partition. In the Prussian partition, noble legitimization was mainly economic in nature: it granted access to mortgages and exemption from long military service. However, the process was met with resistance by the nobility due to strong Germanization tendencies. In the Austrian partition, the nobility was divided into magnates and knights, and legitimization aimed to integrate them into the Austrian system. In the Russian partition, the procedures were the most chaotic and complicated, leading to numerous forgeries. In the Kingdom of Poland, the Heraldic Office operated, which from 1836 conducted proceedings confirming noble status. These processes were less restrictive than in the Russian partition, and the nobility could legitimize themselves until 1861, when the Heraldic Office of the Kingdom of Poland was abolished.

Keywords: Polish nobility, partitions, nobility card, Galicia, Kingdom of Poland, Duchy of Warsaw, Heraldic Office of the Kingdom of Poland, Prussian partition